

Victor GHILAȘ

IMAGINEA LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN CREAȚIA ARTISTICĂ NAȚIONALĂ DE SORGINTE ORALĂ

CZU:94(478):929:398.81

<https://doi.org/10.52603/rec.2024.35.09>

Rezumat

Imaginea lui Ștefan cel Mare în creația artistică națională de sorginte orală

În 2024 se împlinesc 520 de ani de comemorare a lui Ștefan cel Mare – cel mai faimos domn al Moldovei din toate timpurile. Contribuția sa la consolidarea statului moldovean și la apărarea acestuia împotriva invaziilor străine apare bine reflectată în cultura artistică populară națională. Demersul de față își propune să releve perioada aflării ștefaniene în scaunul domnesc, așa cum aceasta se regăsește în memoria urmașilor săi. Conservarea în timp a imaginii marelui voievod ca simbol național se datorează cu prioritate faptelor sale victorioase de arme, care au lăsat amprente adânci în mentalul colectiv. Tradiția populară îl înfățișează ca pe o personalitate dotată cu calități ieșite din comun, care sunt transpuse în creații artistice. Acestea se încadrează în diferite arii tematice: subiecte istorice, vitejești, familiale, sociale ș.a. Figura emblematică a domnului este frecvent proiectată în simbioza virtuților fizice și morale, descriindu-l ca pe un conducător drept și plin de înțelepciune, care a luptat neostoi împotriva dușmanilor Moldovei. Sfera tematică, în care este evocat domnul, include balade, colinde, cântece de leagăn, povești, poezii, legende ș.a., în care apare reprezentat ca lider carismatic – conducător iubit de popor, strateg iscusit, apărător al valorilor ortodoxe etc. Figura exponențială a lui Ștefan cel Mare este una dintre cele mai reprezentative personalități reflectate în tradiția populară națională, care continuă să inspire și să fascineze până în prezent.

Cuvinte-cheie: Ștefan cel Mare, memorie colectivă, creație artistică, voievod, tradiție populară.

Резюме

Образ Стефана Великого в народном художественном творчестве устного происхождения

В 2024 году исполняется 520 лет со дня памяти Стефана Великого – самого известного правителя Молдовы всех времен. Его вклад в укрепление молдавского государства и его защиту от иностранных вторжений находит свое отражение в национальной народной художественной культуре. Цель данной статьи состоит в раскрытии образа Стефана Великого, каким он запечатлен в памяти его потомков в период пребывания на престоле. Сохранение во времени образа великого воеводы как национального символа обусловлено, прежде всего, его победоносными ратными подвигами, оставившими глубокий след в коллективной памяти. Народная традиция изображает его как личность, наделенную необыкновенными качествами, которые воплощаются в художественных произведениях. Они относятся к разным тематическим направлениям, которые содержат исторические,

героические, семейные, социальные и другие сюжеты. Символическая фигура господаря часто проецируется как симбиоз физических и моральных достоинств в образе праведного и мудрого правителя, неустанно сражавшегося с врагами Молдовы. Тематическая сфера, в которой упоминается господарь, включает баллады, колядки, колыбельные, рассказы, стихи, легенды и т.п., в которых он представлен как харизматический лидер – любимый народом правитель, искусный стратег, защитник православных ценностей и т.п. Выдающаяся фигура Стефана Великого – одна из наиболее представительных личностей, отраженных в национальной народной традиции, которая продолжает вдохновлять и очаровывать по сей день.

Ключевые слова: Стефан Великий, коллективная память, художественное творчество, воевода, народная традиция.

Summary

The image of Stephen the Great in the national artistic creation of oral origin

2024 marks the 520th anniversary of the commemoration of Stephen the Great – the most famous ruler of Moldova of all time. His contribution to the consolidation of the Moldovan state and its defense against foreign invasions is well reflected in the national popular artistic culture. The present paper aims to reveal the period of Stephen's presence in the princely seat, as contained in the memory of his descendants. The preservation over time of the image of the great voivode as a national symbol is primarily due to his victorious deeds of arms, which left deep imprints on the collective psyche. Popular tradition depicts him as a personality endowed with extraordinary qualities, which are translated into artistic creations. They fall into different thematic areas: historical, heroic, familial, social, etc. The emblematic figure of the ruler is frequently projected in the symbiosis of physical and moral virtues, depicting him as a just and wise ruler who fought tirelessly against Moldova's enemies. The thematic sphere, in which he is evoked, includes ballads, carols, lullaby, tales, poems, legends, etc., in which he is represented as a charismatic leader – a leader loved by the people, a skilled strategist, a defender of Orthodox values, etc. The exponential figure of Stephen the Great is one of the most representative personalities mirrored in the national popular tradition, which continues to inspire and fascinate to this day.

Key words: Stephen the Great, collective memory, artistic creation, voivode, popular tradition.

În istoria și cultura națională, Ștefan cel Mare este considerat ca fiind cel mai cunoscut domn al Moldovei din toate timpurile. Prin contribuția sa la

apărarea împotriva invaziilor străine și la consolidarea statului moldovean și-a câștigat celebritate, admirație, prestigiu în cel mai înalt grad, fapt care apare bine și foarte des reflectat în cultura artistică populară națională antumă, dar, îndeosebi, în cea postumă.

Demersul nostru își propune să ia în dezbate rezonanțele aflării ștefanieni în scaunul domnesc timp de 47 de ani, două luni și trei săptămâni, așa cum acestea se regăsesc în memoria urmașilor săi. Conservarea în timp a imaginii complexe a marelui voievod ca simbol național se datorează cu prioritate faptelor sale victorioase de arme.

Tradiția populară îl înfățișează ca pe o personalitate carismatică, dotată cu calități ieșite din comun: „Pe cât de vrăjmaș (amarnic) în vreme de război, pe atîta de bun și blînd și cu dreptate, în vreme de pace. Celor săraci le da bani și moșie; tot așa și celor viteji și cu credință cătră domn. Celor năpăstuiți și asupriți le făcea dreptate, așa că-n țara lui era numai belșug și toate cele de mulțămîtă” (Canciovici 1994: 87). Astfel îi creionează portretul creatorul anonim faimosului domn al Moldovei în unul din textele plăsmuite și care a dăinuit în timp. În grade diferite, aceste și alte calități sunt transpuse în creații artistice (muzicale, literare, dramatice), care se încadrează în variate arii tematice, evocând persoana șefului de stat, implicată în viața internă a țării (conducător de stat, reformator, organizator al armatei, susținător al culturii și bisericii), activitatea-i pe plan extern (diplomat, geopolitician, comandant de oști), grație cărora în cugețul imaginar colectiv Ștefan cel Mare obține expresia unui personaj istoric divinizat.

Faptele strălucite ale voievodului i-au atras în țară și peste hotare diferite supranume, mai întâi, „cel Mare” („Stephanus ilie Magnus”), conferit de către regele polon Sigismund în urma bătăliei victorioase a moldovenilor de la Codrul Cosminului (1497), conduși de domnul Ștefan al III-lea împotriva oștii regelui Ioan I Albert al Uniunii Polono-Lituaniene (Giurescu 1943: 115), „cel Bun”, iar ulterior a celui de „Sfânt” (Cf. Cojocar 1989: 257), „împăratul Ștefan”, „Voievod peste Moldova”, „Ștefan-Vodă (al) moldovenilor, domnul cel vestit”, „Ștefan-Vodă cel Mare”, „sabia creștinătății” (Canciovici 2004: 90, 92, 93, 158), „Ștefan voievod cel Viteaz” (după *Cronica lui Macarie*), deoarece răspundea năzuințelor și idealurilor locuitorilor Țării Moldovei de a-și păstra independența, suveranitatea, fizionomia etnică și de a-și apăra credința (Ghilaș 2004: 147).

Reprezentarea lui Ștefan cel Mare ca figură legendară, pe care imaginația colectivă a creat-o, modelat-o și cristalizat-o în timp, a fost transmisă prin tradiție și susținută în mod constant de noi creații de sorginte orală, care au contribuit la imprimarea

adâncă în mentalul colectiv a memoriei marelui înaintaș. Transpunerea artistică a imaginii lui Ștefan cel Mare se explică și ea prin impactul profund lăsat în conștiința colectivităților din țară și străinătate cu deosebire grație răsunătoarelor succese în războaie și bătălii purtate de armatele conduse de slăvitul domn împotriva turcilor, tătarilor, ungarilor și polonezilor, care, conform unor date furnizate de el însuși, a învins în 34 de lupte din cele 36 purtate [«circondato da inimici da ogni banda <...> ho avuto bataie 36 dapoi che son signor de questo paese de le qual son stato vincitore de 34 et 2 perse»] (Copia 1502: 36). Aceste și alte considerente „l-au ridicat pe voievodul moldovean la înălțimea de simbol național” (Cojocar 1989: 257), lucru care s-a reflectat „în cele mai vechi cântece la noi, în legende, balade, ca nume de leac în descântec, apoi în bocete, în colinde și urături de Anul Nou, iar mai recent în teatrul popular” (Cojocar 1989: 257). Spectrul genuistic divers, fiecare cu mijloacele specifice de exprimare, a determinat și varietatea de transpunere în imagini plastice (expresive) a celebrului domn al Moldovei.

În continuare, vom încerca să supunem unei sumare abordări felul în care se regăsește mai frecvent pretextat numele lui Ștefan cel Mare în conținutul a câtorva categorii muzicale și literare – balada, colinda, cântecul de leagăn, legenda, versul epigramatic (strigătura).

De-a lungul timpului, prin colaborare creativă, mesajele transmise de aceste creații au fost adunate, interpretate și recompuse, integrându-se astfel în cultura artistică activă a comunităților din țară. În procesul de conlucrare, cercetătorii din diverse domenii au identificat și au configurat trăsăturile imaginare ale domnului Ștefan cel Mare în contexte artistice variate.

În funcție de nivelul de evocare a personajului central, creațiile de filiație tradițională pot fi decelate și categorisite în două grupuri. Primul dintre acestea cuprinde producțiile, în care numele-i figurează în titluri, iar conținutul diegetic îl proiectează ca pe un personaj actant prin prisma gândurilor și sentimentelor naratorului.

Cel dintâi grup include, în special, balada (cântată și/sau recitată), cum ar fi *Ștefan Vodă* (Balade 2018: 131-135), *Ștefan Vodă și codrul*, *Ștefan Vodă și Dunărea ș.a.* (ultimele două titluri au corespondențe tematice în creația poetică a lui Vasile Alecsandri și Dimitrie Bolintineanu), precum și cântece eroice, ca de exemplu, *Pe o stîncă neagră* sau *Ștefan cel Mare și mama sa* (Pann 2009: 127-128), *Ștefan treși piști Prutul* (Gălușcă 1999: 193) ș.a.

Al doilea grup cuprinde balade, spre exemplu, *Tudor și Voichița* (Soarele 1981: 64-69), *Voinicul și ar-*

cul (Gălușcă 1999: 185-186), eposul haiducesc, spre exemplu, *Corbea, Miu* (Balade 2018: 100-113; Sulițeanu 1980: 333-338, 343-345, 349-350, 373-386), cântecul istoric, spre exemplu, *Ștefan Vodă tinerele, Ștefane, Măria-ta* (Folclor 1993: 278-280), cântecul de leagăn (Sulițeanu 1986: 437-440, 461-462, 538; Tăpușele 1986: 266, 268, 270-272) ș.a. În aceste creații, numele lui Ștefan cel Mare, care, deși nu este de fiecare dată menționat în titluri, apare identificat în ipostaze diferite – fie ca parte activă a acțiunii, fie ca un personaj compars, figurant mai mult absent din diegeză cu apariție episodică în conținutul textului narativ.

Diferă și configurația tematică a producțiilor folclorice consemnate, ea conținând subiecte istorice, vitejești, haiducești, familiale, sociale, de dragoste ș.a. Istoricul polon Macieja (Matei) Strykowski trece în 1574 prin Moldova și Țara Românească, relatând ulterior în „Cronica Poloniei, Lituaniei, Samogetiei și a întregii Rusii” că a fost martor ocular al unui „vechi obicei celebru <care> se păstrează până astăzi în Grecia, în Asia, în Tracia, în ținuturile Munteniei și Transilvaniei, în Valahia (posibil se are în vedere Moldova – n.n.), în Ungaria”, arătând că „în toate sărbătorile acelor popoare <...> faptele oamenilor renumiți sunt celebrate prin cântece cu acompaniamentul viorilor, numite alăute sârbești, cobzelor și harpelor, căci poporul de jos se desfătă peste măsură, ascultând cu multă plăcere marile fapte de vitejie ale principilor și voinicilor” [„A ten z dawna sławnie wzięty obyczaj i dziś w Greciej, w Aziej, w Traciej, w ziemi Multańskiej i Siedmigrodzkiej, w Wołoszech, w Węgrzech i w inszych krainach zachowują, jakom się sam temu przypatrzył i własnymi uszami nasłuchał, iż pospolicie na każdych biesiadach, a w Turcech na ulicach i na bazarach, pospolitych rynkach, zacnych ludzi dzieje składnymi wierszami śpiewają, przy skrzypicach, które Serbskimi zowiemy, lutniach, kobzach i arfach, z wielką pociechą ludu pospolitego, xiążąt i rycerzów zacie przeważnych spraw słuchającego”] (Kronika, Tom I 1846: XXXIII–XXXIV). Ulterior, în volumul următor al aceleiași surse, autorul precizează că se are în vedere un cântec, care proslăvea faptele vitejești ale lui Ștefan cel Mare și biruințele obținute de domn și oastea sa în luptele cu popoarele vecine, la care „în mod constant se cântă cu muzica viorilor sârbești (probabil, lăută – n.n.) despre aceasta la toate mesele festive: «Ștefan, Ștefan-vodă! Ștefan, Ștefan-vodă! bătea pe Turci, bătea pe Tătari, bătea pe Unguri, Galițieni, pe Poloni!»” [„O tym Wołoszy i Multani śpiewają ustawicznie w każdej biesiedzie na serbskich skrzypicach przygrawając swoim językiem: «Stephan, Stephan, wojewoda! Stephan, Stephan, wojewoda! bijał Turków! bił Tatarów! bijał

Wękról samo grów, Ruś i Polaków!»] (Kronika, Tom II 1846: 320).

După cum susține Mircea Eliade „balada reprezintă, pentru cultura românească, în același timp o problemă de folclor și de istorie a spiritualității populare și un capitol central în istoria ideilor” (Eliade 1995: 238) și, la care am adăuga noi, cu semnificație endoetnică. Deci și valoarea ei artistică și estetică este evidentă. Diversitatea tematică, elementele morfologice caracteristice, limbajul expresiv, capabil să transmită imagini subtile și să impresioneze psihicul uman, legătura cu alte categorii folclorice sunt doar câteva dintre argumentele pe care se sprijină afirmația anterioară.

Lucrare muzical-poetică epică cu relatarea narațiunii la persoana a treia, balada grupează și aduce în atenția ascultătorului întâmplări, evenimente, figuri istorice, legendare, cu o nuanță tragică, dramatică, eroico-psihologică. Componenta literară, momentele de acțiune dramatică din structura compozițională (expoziția, intriga, desfășurarea acțiunii, punctul culminant, deznodământul) ca părți indestructibile ale întregului, contribuie la amplificarea expresivității conținutului artistic, condiționându-l într-o suficientă măsură. La rândul lor, resursele improvizatorice, pe care le deține balada, generează forme bogate, structuri melodice caracteristice diferitelor perioade ale dezvoltării sale. De menționat că improvizatia, în cadrul categoriei, pleacă de la tiparele ei sonore tradiționale. Aceste explicații vin să precizeze că studierea compoziției sonore a baladei în afara relației melodie-text sau eliminând rolul procedurii improvizatorice în actul artistic de interpretare este incompletă. Observații similare pot fi înregistrate și în cazul creațiilor baladice, al căror subiect este circumscris de reliefaarea faptelor mărețe ale domnitorului Ștefan cel Mare.

În prezent, aceste cântări narrative, chiar dacă mai au prelungire până în zilele noastre, sub influența factorilor socio-istorici, cu greu își mai găsesc context de supraviețuire în repertoriul muzical activ al comunităților, reducându-și treptat prezența în bagajul lor cultural.

Spațiul editorial restrâns ne limitează posibilitatea urmării în evoluție a construcțiilor sonore exploatate, precum și a aspectelor acestora în toată diversitatea lor. Unele aspecte ale acestora au fost analizate de noi cu altă ocazie, într-un studiu separat (Ghilaș 2004: 147-152). Vom reduce demersul nostru la exemplificarea formei melodice cristalizate într-o variantă a baladei Ștefan Vodă și codrul: *Di la leagăn la mormântu/ Omu-i umbrî pi pământu/ Numai faptili ce sîntu/ Nu mor di brumî și vîntu/ Ștefan-Vodă biruit/ Cu chipu di om mîhnit/ Întră-n codru înverzît/ Ca soarili-n asfințit <...>* (Blajinu 2002: 83-85).

Din materialul muzical al acestei piese se poate reține apartenența sa la versiunea evoluată a unei structuri modale cu aspectul paralelismului major-minor. Inflexiunea modulatorie intervine din rațiuni estetice, fiind determinată de efectul său special în potențarea dramatismului acțiunii, de schimbare a fondului emoțional inițial. Totodată, în cazul dat, modulația, ca mijloc de expresie, aduce un suflu înnoitor în desfășurarea discursului muzical, generează contraste și varietate de culoare, de stări psihologice, provoacă o anume tensiune sonoră și renovează atmosfera originară. Refacerea fondului muzical după principiul contrastului modal prin digresiune imprimă ideilor un mesaj mai convingător.

Domnul Moldovei este evocat și în unele colinde tradiționale de Crăciun (protocolare, profesionale, de curte feudală, de vânatoare), boierii, feciorii lor cântându-i numele atunci când „il colindau pe domnitor după obicei <...>. În colinde figură numele preamărit al domnului căci, conform tradiției, el trebuia să apară în calitate de voinic, – de stăpân al «casei»” (Hîncu 1991: 234). Câteva exemple: *La poartă, la Ștefan-Vodă/ Boierii s-au strâns la vorbă./ Dar vorbe de ce vorbeau?/ Ei pe Ștefan laudau./ Însă Ștefan Domn cel Sfânt./ El din casă auzând/ Pe boierii ce vorbeau/ Și pe dânsul proslăviau./ El pe dată s-a plecat/ Cu boierii a-nchinat...* (Blajinu 2002: 89) sau *La poartă, la Ștefan-Vodă/ Boierii s-au strâns la vorbă./ Dar vorba de cine este?/ De Iisus născut în iesle./ Însă Ștefan Domn cel Sfânt./ De la rugă auzind,/ Pe boierii ce vorbeau/ Și pe Domnul proslăviau./ El pe dată s-a plecat,/ Cu boierii s-a-nchinat./ Și, cu glasul de supus,/ A slăvit pe Domn Iisus.* (Colinde 1993: 71) sau *Ștefan, Ștefan, Domn cel Mare./ Hai, hai, noroc bun!/ A plecat la vânatoare./ Hai, hai, noroc bun!/ Să vâneze căprioare./ Hai, hai, noroc bun! <...>* (Blajinu 1993: 102).

Colindele, aidoma altor creații orale, sunt concepute și subordonate conceptului filosofico-artistic al sincretismului, în care un rol important în exteriorizarea textului poetic și susținerea spectacolului îi revine filonului muzical-sonor. Interpretate în grup, aceste cântări au un itinerar univocal și, după modul de aplicare a textului literar, aparțin stilului silabic. Având un pronunțat caracter arhaic, colindele dispun de un ambitus redus, conturul melodic modificându-se după exigențele textului poetic. Cele mai multe dintre melodiile în care imaginea lui Ștefan cel Mare apare în canavaua tematică a categoriei de referință se încadrează în structurile sonore proprii gândirii muzicale vechi.

Referiri la persoana voievodului Ștefan cel Mare se regăsesc și în creația muzicală tradițională destinată copiilor – cântecul de leagăn. Prin conținutul lor literar, aceste specimene se încadrează în categoria

„proiectelor privind copilul” (Sulițeanu 1986: 644). În asemenea cazuri, numele domnului este utilizat ca termen cu care se compară și se definește subiectul (copilul) comparat întru evocarea și profilarea cât mai vie a imaginii dorite: *Să te faci voinic și mare/ Ca domnul Ștefan cel Mare* (Tăpușele 1986: 266).

Creația muzical-poetică destinată copiilor, precum este cântecul de leagăn, oferă mai multe mostre care folosesc structural (cantitativ) un număr scăzut de sunete, pentru a transmite conținutul emoțional. Categoria de referință se impune atenției nu doar prin modul de realizare artistică, naturalitatea facturii muzicale sau melosul specific, ci și prin originalitatea structurilor sonore. La crearea și menținerea stării de afect, elementul muzical are prioritate. Acesta, în asociație cu textul literar, cu mijloacele de expresie inedite și cu procedeele muzicale reprezintă o modalitate eficientă, generatoare de consecințe tonice asupra copilului în perioada imediat următoare după naștere. Legănatul, însoțit de îndemnul la adormire (*nani, nani*), întrevește un efect psihofiziologic care vizează în mod direct viitorul copilului. Somnul ar urma să stimuleze dezvoltarea fizică (*să crească mare, voinic; ca țări mari să-mpărătească*) și cultivarea unor trăsături de caracter (*viteaz ca Ștefan cel Mare, falnic în război* etc.), făgăduindu-i-se că va dobândi în schimb însemnele puterii domnești, forță morală, semeție, bărbăție (*Buzdugan împărătesc/ Și mândru din cel crăiesc./ Săbioară aurie/ Și curaj ca la o mie*). Grație oralității și naturii vocal-solistice, cântecul de leagăn se bazează pe procedeul componistic al improvizăției, având însă, în linii mari, o configurație finită.

În exemplele studiate, melodia cântecului de leagăn reprezintă o execuție monodică muzicalizată de factură diferită, subordonată funcției. Vechimea produsului își pune și ea amprenta pe configurația sistemului muzical intonațional. Pe baza analizei mai multor creații muzicale se pot observa câteva sisteme sonore prioritare pentru categoria dată, avându-le în vedere pe cele oligocordice, care utilizează un material fonic restrâns sub raport calitativ – la 4 sunete diferite, și pe cele hexacordice, alcătuite din 6 sunete diferite. Comun pentru toate sistemele sonore consemnate este sensul descendent al melodiei. O frecvență curentă au modurile populare (mai des de stare minoră – eolic, frigid), diatonice, transpuse după principiul construcției simetrice, și cele cromatice (spre exemplu, doricul cu treptele IV și VII alterate superior).

Personalitatea emblematică a lui Ștefan cel Mare s-a aflat în atenția cronicarilor moldoveni, s-a bucurat de un interes sporit în transpuneri ale prozei populare, precum legenda și basmul, îmbinând ingenios realitatea cu ficțiunea, fantasticul cu istoricul.

Un prim portret literar al domnului Moldovei este schițat de contemporanul său, cronicarul Grigore Ureche: „Fost-au acestu Ștefan-vodă om nu mare de statu, mînios și de grabu vărsătoriu de sînge nevinovat; <...> era om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știa a-l acoperi și unde nu gîndiia, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însușu să vîrîia, ca văzându-l ai săi, să nu să îndărăpteaze și pentru aceia raru războaie de nu biruia. Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor” (Letopisețul 1990: 57).

Texte narative ilustrative, care includ cronologia evenimentelor sociale și politice din trecutul istoric al statului Moldovei, în special din viața domnilor țării, se regăsesc în lucrarea lui Ion Neculce „O samă de cuvinte”, care cuprinde 42 de legende. Cele mai multe îi au în centrul atenției pe voievodul Moldovei, în care se regăsesc reflectate etapele vieții sale – copilăria, tinerețea, evenimentele majore din perioada aflării pe tron, relațiile cu oamenii țării, cu anturajul reședinței domniei, familia suveranului ș.a. Una dintre cunoscutele legende timpurii despre domnul Moldovei, *Ștefan cel Mare și mama sa* (*Ștefan the Great and his Mother*) a circulat și în străinătate, fiind tradusă și publicată la Londra în 1854 de către jurnalistul și diplomatul englez Eustace Clare Grenville Murray în lucrarea „Doine; or, The National Songs and Legends of Roumania” („Doine sau cântece și legende naționale din România”) (Doine 1854: 26-28), republicată mai apoi în 2016 în Statele Unite ale Americii cu denumirea „Romania: National Songs and Legends”.

Figura domnului moldovean este consemnată în „povestirile populare”, adunate și publicate de Tudor Pamfile în 1919 la Chișinău, unele fiind culese în Basarabia: *Ștefan-Voevodă, pârcălabul Gangură și satul Gangura din Basarabia, Satul Vadul-lui-Vodă, Ștefan-Vodă, pe la Varnița Basarabiei, Mănăstirea Căpriana sau Chipriani, Novacii din ț. Chișinăului, Călărașii din ț. Orheiului* (Mănușchiu 1919: 18-20, 35-37, 73-74, 85-86, 89, 89-90).

„Ștefan-Vodă – reține un text popular – cununa, boteza și petrecea la cumătrii alătura cu țărani [nu ca azi, când, dacă se vîră boierii în joc și joacă laolaltă cu țărani], îi ieau alții în răs, pe toți laolaltă, și strigă, ca pe sub Cetatea Neamțului: *Gioacă nurchă/ Lângă burcă/ Și papuc lângă opincă*” (Mănușchiu 1919: 14). În alt context, „Numele lui Ștefan cel Mare și Sfânt se pomenește până și în descântece cu putere de alungat duhurile rele și felurite boli primejdioase. Se mai pomenește și-n strigături de joc, după cum se poate vedea din cântecele acestea: *Pe vreme de secerat/ Ștefan calu-a încălicat/ Și la Baia a plecat/ Pe*

unguri de i-a secat. Altul, Ștefan, Ștefan pui de leu./ A mîncat pe locul meu;/ Mîncat carne de buhai,/ Și-a bătut pe șapte crai” (Canciovici 2004: 90).

Producțiile, avute până acum în vedere, și subiectele lor au servit drept sursă de inspirație pentru creatorii de opere artistice culte, figura istorică a lui Ștefan cel Mare aflându-se în atenția unor scriitori: V. Alecsandri, I. Alexandru, Gh. Asachi, B. Delavrancea, D. Bolintineanu, M. Eminescu, O. Goga, N. Istrati, M. Kogălniceanu, A. Russo, M. Sadoveanu, V. Beșleagă, N. Dabija, I. Druță, L. Lari, V. Romaniciu; compozitori: Gh. Dumitrescu, A. Flechtenmacher, V. Munteanu, Gh. Dima, I. Mureșianu jr., G. Musicescu, I. Vidu, I. Vorobchevieci, A. Zirra, T. Chiriac, E. Doga, I. Macovei, Gh. Mustea, Șt. Neaga, T. Zgureanu; dramaturgi: S. Dragomir, N. Iorga, M. Millo, A. Gondiu, A. Strâmbeanu, cinești: A. Croitorul, M. Drăgan, A. Maței, C. Mitru, P. Sadoveanu, A. Spătaru, I. Strujan, I. Chistruga, V. Druc.

Totuși, în ciuda glorificării sale în folclorul românesc, există și elemente de alt conținut despre Ștefan cel Mare, care exprimă și denotă, în anumite situații, calități contrare binelui, conținând, totodată, și un caracter moralizator. Unele povestiri populare îl prezintă ca pe un conducător nemilos față de dușmanii săi, vânzători de țară, trădători, ipocriți. Iată câteva mărturii extrase din textele narative legate de Ștefan cel Mare. Legenda „Stejarul din Borzești” relatează despre porunca-i de a-l spânzura, în urma judecății, de creanga stejarului din Borzești pe „fiul vestitului han tătarăsc Mengli Gherei de peste Volga, stăpânul Crimeei și al Ucrainei, spaima polonilor și a moscoviților” pentru „sângele creștinesc ce a vărsat” (Canciovici 2004: 97-98). Necruțator se dovedește a fi Vodă cu hatmanul oștii moldovene Peștiovici în povestea „Ștefan cel Mare și hatmanul”, care nu i-a executat porunca de a rezista ungarilor, lăsându-se mituit. Și pentru că „a fost nechibzuit și lacom de aur, a poruncit ca în fața lui, să-i toarne aur topit pe gât ca să se sature în veci și pururea de aur, dacă n-a vrut să se sature de vitejie, după cum îi dat românului” (Canciovici 2004: 105). Într-o altă situație, textul „Ștefan cel Mare și Tolpa” descrie cum domnul își descarcă furia pe țiganul Tolpa, dând poruncă să fie condamnat la moarte prin spânzurare pentru gestul de viclenie, prin care acesta obține semnătura domnească (Canciovici 2004: 115-118).

Un aspect important al folclorului asociat cu personalitatea legendară a lui Ștefan cel Mare este relația sa cu biserica. În multe texte, domnul moldovean este prezentat ca un apărător al credinței creștine și al valorilor ortodoxe. Actele sale de pietate și construirea a numeroase biserici și mănăstiri sunt subliniate în aceste relatări populare, iar legătu-

ra strânsă cu clerul ortodox este evidențiată ca fiind una dintre cheile succesului său în lupta împotriva dușmanilor.

Un alt element relevant al mitului lui Ștefan cel Mare în creația populară este relația sa cu poporul. El este prezentat ca un conducător iubit și respectat de supușii săi, iar sacrificiile personale pe care le-a făcut pentru apărarea Moldovei sunt frecvent încifrate în aceste relatări. În unele creații muzical-poetice, încărcătura afectivă a eroismului său este decelat în contrast cu viclenia și trădarea dușmanilor săi, iar victoriile sale asupra lor sunt prezentate ca triumfuri ale întregului popor al țării.

Sumara expunere de până acum a încercat să demonstreze câteva posibilități de transpunere artistică a unor texte poetice cântate și povestite despre Ștefan cel Mare, așa cum se reflectă în sfera creației muzical-sonore și (sau) narrative tradiționale de la noi. Documentele muzicale și literare ajunse până în prezent cuprind o gamă mult mai vastă a aspectelor despre cum mentalitatea colectivă a asimilat și a proiectat în cultura artistică dimensiunea reală a unui dat istoric singular. Cele câteva concluzii care pot fi formulate pe baza materialului prezentat se rezumă la următoarele:

- profunzimea și sinceritatea sentimentelor pe care colectivitatea le-a investit atunci când a schițat în forme artistice expresive imaginea lui Ștefan cel Mare, dedicându-i creații muzical-poetice și narrative de certă valoare, care au circulat și continuă să circule pe ambele maluri ale Prutului;

- prin Ștefan-Vodă, geniul colectiv a creat imaginea domnitorului care aduce dreptate oamenilor simpli;

- mărturiile legendelor și povestirilor ne dezvăluie un domn patriot, care a pus binele țării mai presus de sine și a fost aproape de popor, înfăptuind numeroase reforme, impunând dreptatea și ajutându-i pe cei nedreptățiți;

- figura exponențială a lui Ștefan cel Mare este una dintre cele mai importante, reprezentative și influente figuri în tradiția populară românească, iar înfăptuirile naționale, sociale și militare din timpul domniei sale, strâns legate de epoca de glorie a Moldovei din perioada medievală, au contribuit la crearea imaginii mitice a acestui domn legendar, care continuă să inspire și să fascineze până în prezent.

Referințe bibliografice

Balade. 2018. Balade populare românești. București: Litera.

Blajinu D. 1993. Primul ghiocel. Culegere de cîntece pentru preșcolari și elevii claselor primare. Chișinău: Lumina.

Blajinu D. 2002. 1107 melodii și cântece din Moldova istorică. Constanța: Ex Ponto.

Canciovici M.-A. 1994. Ștefan cel Mare în tradiția populară românească. Chișinău: Știința.

Cojocaru N. 1989. Ștefan cel Mare în tradiția populară românească. În: Revista de Etnografie și Folclor, tom. 34, nr. 3, p. 257-260.

Colinde. 1993. Culegere întocmită de G. Breazul. Postfață de Titus Moisescu. București: Editura Fundației Culturale Române.

Copia. 1894. Copia de una lettera di uno medico a la Signoria narra le cosse di Moldavia de Tartari e altre cosse di quel Paese. 7 dicembre 1502. În: Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki. Volumul VIII, 1376-1650. București: Stabilimentul grafic I. V. SOCECŪ.

Doine. 1854. Doine or the National Songs and Legends of Rumania. By E. C. Grenville Murray. London: Smith, Elder and Co.

Eliade M. 1995. De la Zalmoxis la Gengis-han. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale. Trad. de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu. București: Humanitas.

Folclor. 1993. Folclor din țara fagilor. Alcăt.: N. Băieșu, Gr. Bostan ș.a. Chișinău: Hyperion.

Gălușcă T., Nicola I. R. 1999. Folclor român din Basarabia. Chișinău: Știința.

Ghilaș V. 2004. Structuri sonore în cântecul tradițional despre Ștefan cel Mare. În: Ștefan cel Mare – personalitate marcantă în istoria Europei (500 de ani de la trecerea în neființă): referate și comunicări. Chișinău: Civitas, p. 147-152.

Giurescu C. C. 1943. Istoria românilor. II. Partea întâi. De la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul. Ediția a patra, revăzută și adăugită. București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă.

Hîncu A. 1991. Probleme de geneză a creației poetice populare moldovenești. Chișinău: Știința.

Kronika Polska. 1846. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i Wszystkiéj Rusi Macieja Strykowskiiego. Tom I. Warszawa: Nakład Gustawa Leona Glücksberga, Księgarza.

Kronika Polska. 1846. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i Wszystkiéj Rusi Macieja Strykowskiiego. Tom II. Warszawa: Nakład Gustawa Leona Glücksberga, Księgarza.

Letopisețul. 1990. Letopisețul Țării Moldovei de cînd s-au descălăcat țara și cursul anilor și de viața domnilor carea scrie de la Dragoș-vodă până la Aron-vodă (1359-1595). În: Ureche Gr., Costin M., Neculce I. Letopisețul Țării Moldovei. Chișinău: Hyperion, p. 23-118.

Mănunchiu. 1919. Mănunchiu nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare: strânse de Tudor Pamfile. Chișinău: Glasul Țării.

Pann A. 2009. Spitalul amorului sau Cîntătorul dorului, însoțit de Cuvinte lămuritoare despre vechea muzică profană de la noi de Nicolae Gheorghii. Mică antologie de

citare din scrieri despre Anton Pann de Petru Romoșan. București: Compania.

Soarele și luna. 1981. Balade. Selecție, postfață și comentarii de A. Hîncu. Chișinău: Literatura artistică.

Sulițeanu Gh. 1986. Cântecul de leagăn. București: Editura Muzicală.

Sulițeanu Gh. 1980. Folclor din județul Brăila. Balada sau cântecul bătrânesc. Brăila: f.e.

Tăpușele. 1986. Tăpușele, tăpușele. Chișinău: Literatura artistică.

Victor Ghilaș (Chișinău, Republica Moldova). Doctor habilitat în studiul artelor, conferențiar cercetător, Institutul Patrimoniului Cultural.

Виктор Гилаш (Кишинев, Республика Молдова). Доктор хабилитат искусствоведения, конференциар, Институт культурного наследия.

Victor Ghilaș (Chisinau, Republic of Moldova). Doctor Habilitat of the Study of Arts, Research Associate Professor, Institute of Cultural Heritage.

E-mail: ghilasvictor@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-5011-3650